

Kraków, 14.02.2023 r.

dr hab. Norbert G. Pikuła, prof. UP

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Renaty Kariny Lemańczyk

Poczucie jakości życia seniorów polskich i niemieckich

a funkcjonowanie systemów opieki w obu krajach - analiza porównawcza

przygotowanej pod kierownictwem naukowym

dr hab. Elżbiety Gaweł-Luty, prof. AMW

oraz promotor pomocniczej

dr Ewy Jówko

Wprowadzenie

Zagadnienie poczucia jakości życia osób starszych stanowi przedmiot zainteresowań wielu pedagogów, gerontologów, socjologów oraz lekarzy. Podjęte zagadnienie w recenzowanej pracy wykracza poza dotychczasowe ujęcia (mimo, iż opracowanie jest zbliżone w swych założeniach do badań prowadzonych przez A.A. Zycha w latach 90.XX wieku) i stanowi ciekawe opracowanie naukowo-badawcze. Przedłożona do oceny rozprawa doktorska sytuuje się w centrum współczesnej pedagogiki, polityki społecznej, gerontologii społecznej, bowiem Doktorantka podejmuje problemy związane ze specyfiką jakości życia osób starszych w odniesieniu do systemu opieki dwóch krajów: Polski i Niemiec.

Jakość życia jest pojęciem wielowymiarowym, bardzo szerokim, obejmującym wiele aspektów ludzkiego życia (zdrowotnych, psychologicznych, społecznych i środowiskowych). Jest to pojęcie nie posiadające jednej definicji a charakteryzujące się tym, że jego sposób pojmowania będzie zależny od dyscypliny, paradygmatu i ram czasowych prowadzonych badań. I to zostało uwzględnione w specyfice recenzowanej pracy. Można zauważyć, że próba uchwycenia przez Doktorantkę złożoności zagadnienia ma swoje uzasadnienie dla działań

podejmowanych, dla i na rzecz osób starszych zarówno w skali mikro, jak i makro, tym bardziej, że zmieniający się świat powoduje, że zmienia się sposób odczuwania jakości życia, a zatem generuje nowe oczekiwania wobec instytucji opieki czy też działań wpisujących się w różne obszary polityk publicznych. Można powiedzieć, że praca ta jest zarówno odpowiedzią na potrzeby wprowadzania nowych form opieki nad seniorami (autorski model optymalizujący), jak i aktualną diagnozą potrzeb seniorów w odniesieniu do odczuwanej jakości życia. Szczególnie warto podkreślić również to, że w pracy została podjęta próba porównania jakości życia oraz systemów opieki w Polsce i w Niemczech, zaś aplikacje i modele, dedykowane są seniorom i systemom obydwu krajów. Ponadto praca ta stanowi cenne źródło wiedzy i inspiracji dla pracowników naukowych. Mianowicie uzupełnia lukę w aktualnej wiedzy poruszanej w pracy, jak i ukazuje kierunki dalszych naukowych eksploracji w tym zakresie. Uwzględniając powyższe, warto już w tym miejscu podkreślić, że w pedagogice dotychczas tylko A.A. Zych podjął badania porównawcze (Polska-Niemcy), dlatego należy już w tym miejscu docenić wartość podejmowanego przez Doktorantkę zagadnienia naukowo-badawczego, jak i docenić promotorstwo i naukową opiekę dr hab. Elżbiety Gawęł-Luty, prof. AMW oraz promotor pomocniczej dr Ewy Jówko nad ocenianym projektem. Ponadto należy docenić, że podjęcie teoretycznego i empirycznego opracowania takich kategorii badawczych jak: jakość życia, starość, system opieki, polityka społeczna Polski i Niemiec oraz zachodzących pomiędzy nimi zależności świadczy o tym, że projekt naukowo-badawczy jest wielowątkowy i interdyscyplinarny (pedagogika, psychologia, gerontologia). Znacząco wpisuje się w najnowsze trendy badań, mających znaczenie dla jakościowego funkcjonowania osób starszych w przestrzeni życia codziennego, społecznego, jak i osobistego.

Formalna struktura pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 302 strony. W strukturze wyodrębniono Wstęp, osiem głównych rozdziałów, Zakończenie. Ponadto zamieszczono: Spis bibliograficzny (blisko 400 pozycji druku zwartego i artykułów z czasopism – w tym w języku niemieckim i angielskim), spisy: tabel, wykresów i aneks ze wzorami narzędzi badawczych w języku polskim i w języku niemieckim.

Rozprawa ma spójną i logiczną strukturę. Składają się na nią rozdziały o zróżnicowanej i dobrze uzasadnionej problematyce, co jest mocną stroną pracy. Uzasadnienia formułowane są prawidłowo i odnoszą się do problematyki pracy, przyjętych

celów oraz wybranej orientacji metodologicznej. W pierwszych trzech rozdziałach teoretycznych Doktorantka omówiła kluczowe kategorie pojęciowe wyprowadzając je z przyjętego myślenia teoretycznego. W kolejnym rozdziale przedstawiła założenia metodologiczne realizowanego projektu naukowo-badawczego. W rozdziałach 5-7 zaprezentowała rezultaty badań własnych, zaś w ósmym zaprezentowała autorski projekt modelu optymalizującego formy opieki nad osobami starszymi. Całość pracy opatrzona jest wstępem oraz zakończeniem, w którym wyniki badań poddaje dyskusji i formułuje wnioski dla dalszych badań, jak i praktyki pedagogicznej i polityki społecznej. Należy podkreślić, że Doktorantka potrafi precyzyjnie formułować własne myśli, uzasadniać wybory, wskazywać źródła zainteresowań badawczych, co potwierdza jej naukowy rozwój i dojrzałość. Ponadto jest świadoma swoich celów i konsekwentnie dąży do ich realizacji, czego zwieńczeniem jest recenzowana dysertacja.

Ocena teoretycznej zawartości dysertacji

Teoretyczną część pracy stanowią trzy spójne rozdziały teoretyczne. Ich zawartość merytoryczna, układ i specyfika prezentowania treści świadczy o drobiazgowym przemyśleniu każdego szczegółu tej części pracy oraz logicznej konstrukcji prezentowanych treści.

Pierwszy rozdział zatytułowany został, jako *Teoretyczne uzasadnienia starości i starzenia się*. W rozdziale tym Doktorantka w klasyczny sposób dokonała prezentacji definicji i typologii starzenia się, zwracając uwagę na różnice definicyjne i zasadność przytaczania ich w prezentowanym wywodzie. W dalszej kolejności skoncentrowała się na różnych koncepcjach starzenia się (m.in. społeczne, psychologiczne), uwypuklając ich znaczenie i wartość dla pracy, a także koncepcje przystosowania się do starości. Tu do pracy przyjęła interdyscyplinarne ujęcie S. Steuden. Zagadnienia te zarysowane w teorii są ważne i znaczące dla Doktorantki, a szczególnie dla podjętej w dalszym wywodzie teoretycznym, jak i w aspekcie empirycznym wiodącej kategorii, jaką jest jakość życia. Kolejnym zagadnieniem włączonym w dyskurs na temat starości i starzenia się jest opis konsekwencji procesu starzenia się (biologiczne, psychologiczne, społeczne, egzystencjalne), a także skonfrontowanie ich z jedną z dominujących konsekwencji, jaką jest społeczne wykluczenie osób starszych.

W tej części pracy, w przypadku przygotowywania jej do druku, można zastanowić się nad modyfikacją tytułu na np. *Interdyscyplinarne ujęcie starości i starzenia się*.

Drugi rozdział *Specyfika opieki nad osobami starszymi w Polsce i w Niemczech* uznaję za interesujący i szczególnie ważny dla omawianego zagadnienia. W swej konstrukcji i założeniu stanowi studium porównawcze polityki senioralnej, jak i sytuacji socjalnej seniorów z Polski i Niemiec. Ponadto Autorka podjęła trud opisanie wybranych instytucji opieki gerontologicznej w obu państwach. Szczególnie dużą wartość upatruje w tej części opracowania teoretycznego, ponieważ Doktorantka opisała aktualną sytuację prosenioralną kreowaną przez politykę społeczną Polski i Niemiec. Szczególnie dokonane porównania pokazują punkty stykowe oraz rozłączne w zakresie opieki nad seniorami. Dzięki tej aktualizacji wiedzy i diagnozy bieżącej zawartej głównie w dokumentach, aktach prawnych można wyciągać wnioski i tworzyć innowacyjne aplikacje do działań na rzecz opieki nad osobami starszymi w Polsce, czy też wdrażać ciekawe rozwiązania prawne, socjalne, medyczne, opiekuńcze dedykowane seniorom. Ponadto treści merytoryczne zaprezentowane w tym rozdziale są podstawą analizy i interpretacji danych uzyskanych w toku badań od seniorów zamieszkujących badane kraje i mających określone poczucie jakości życia, warunkowane również opieką instytucjonalną i polityka społeczną badanych państw.

Trzeci rozdział w części teoretycznej został zatytułowany *Jakość życia seniorów w literaturze naukowej*. Doktorantka sięgając do bogatej literatury w tym zakresie dokonuje merytorycznego przeglądu kategorii pojęciowej (ujęcie wąskie i szerokie/ obiektywne i subiektywne) w różnych perspektywach (nauk: psychologicznych, pedagogicznych, filozoficznych i socjologicznych). Ponadto prezentuje koncepcje i modele jakości życia (Flanagan, Lawton, Schalock, Gawęł-Luty, Piłkuła, Kanios, Szarota, Halicki, Tobiasz-Adamczyk i in.) oraz charakteryzuje wybrane jej wymiary. Warto podkreślić, że prezentowane ujęcia mają charakter dyskusji, Doktorantka wskazuje wartość prezentowanych ujęć, argumentuje wybory zarówno tych przytaczanych, jak i wybranych do tworzenia modelu badań i narzędzi badawczych. Część teoretyczna kończy podrozdział, w którym Doktorantka dokonała przeglądu dostępnych jej badań nad jakością życia, zarówno tych o charakterze międzynarodowym (M. Farquhar (1995), R. Fernández-Ballesteros (1997, 1998), J. E. Birrena, L. Dieckmann (1991), M. Abramsa (1973), S. McCalla (1975), A. Campbella (1981), A. Bowling (2005, 2014), M. P. Lawtona (1991, 1996, 1999), R. Veenhovena (2000), A. Walkera (2005), L. K. George i L. B. Bearon (1980), jak i odnoszących się do specyfiki polskich seniorów (M. Halicka (2004), P. Błędowski (2014), J. Daszkowska (2010), Z. Długosz, S. Kurek (2006), Z. Długosz, S. Kurek, A. Kwiatek-Sołtys (2011), M. Gałuszka (2006), A. Golini (1997), A. Janiszewska (2015), G. Miłkowska (2012), P. E. Mollon, A. Gil (2014), N. Piłkuła (2016), K. Sawicz (2017), K. Jagielska (2020)). Na podstawie dokonanego

przeglądu literatury, można zauważyć, że sposób prezentacji wyników badań oraz wyciągane wnioski i konkluzje świadczą nie tylko o dużym odczytaniu i biegłości w formułowaniu naukowych uzasadnień, ale również o gruntownych studiach literaturowych i biegłości w operowaniu wiedzą z ich zakresu.

W konkluzji oceny zaprezentowanych założeń teoretycznych należy docenić opracowanie teoretycznego osadzenia. Zawiera ono bowiem relację z niezwykle szerokiego wachlarza literatury (polsko- i niemieckojęzycznej), co pozwoliło Doktorantce dotrzeć do licznych, najnowszych źródeł wiedzy, dominujących trendów badawczych nad jakością życia seniorów. Opracowanie teoretyczne w zakresie podjętej w dysertacji problematyki jest kompleksowe i stanowi cenne uzupełnienie wiedzy, możliwej do rozpowszechniania w szerokim dyskursie pedagogicznym.

Ocena projektu badań własnych

Projekt badawczy osadzony jest w modelu badań ilościowych. Mgr Renata Karina Lemańczyk w części metodologicznej (rozdział 4) opisuje kroki postępowania badawczego wraz z ich uzasadnieniem. Poprawnie sformułowała przedmiot i cele badań (w tym cel poznawczy, teoretyczny i praktyczny. Uznała, że „**Celem poznawczym** jest diagnoza poczucia jakości życia osób starszych w Polsce i w Niemczech w kontekście systemów opieki. **Celem teoretycznym** jest zweryfikowanie założeń dotyczących poczucia jakości życia osób starszych w Polsce i w Niemczech w kontekście systemów opieki w obu krajach. **Celem praktycznym** jest opracowanie dyrektyw pedagogicznych dotyczących systemu opieki nad seniorami w Polsce i w Niemczech w aspekcie opieki instytucjonalnej” (s. 123). Cele sformułowano prawidłowo, żeś szczególną ich wartość upatruję nie tylko w bieżących diagnozach, ale właśnie w praktycznych aplikacjach, które są podstawą wdrażanych zmian – tu w perspektywie poprawy jakości życia osób starszych zamieszkujących dwa kraje: Polskę i Niemcy. Doktorantka prawidłowo sformułowala problemy badawcze, a także hipotezy badawcze (mimo, iż odchodzi się współcześnie od formułowania ich w konwencji zdania „zakłada się, że..” na rzecz zdania relacjonującego konkretne wpływy i zależności) wraz z układem zmiennych i ich wskaźnikami. Doktorantka określiła również metodę (sondaż diagnostyczny), technikę (wywiad) i narzędzia badawcze (autorski *Kwestionariusz wywiadu dla seniorów- w jęz. polskim i w jęz. niemieckim*, składający się łącznie z 41 pytań; a także

Kwestionariusz oceny jakości życia SF-36, przeznaczony do subiektywnej oceny jakości życia badanych w powiązaniu ze stanem zdrowia - w pracy badano zdrowie fizyczne i psychiczne). Zgodnie z przyjętymi założeniami, w celu odpowiedzi na postawione pytania badawcze i weryfikacji hipotez Doktorantka posłużyła się statystykami opisowymi, testami *t* Studenta dla prób niezależnych (a w przypadku niespełnienia wymogów do jego zastosowania dodatkowo test Manna-Whitney'a, za pomocą którego sprawdzała, czy istnieją istotne statystycznie różnice pomiędzy seniorami z Niemiec i z Polski w zakresie zmiennych porządkowych), serią korelacji *tau-b* Kendalla oraz szeregiem testów chi kwadrat niezależności. W przypadku ostatniego z wymienionych testów w ramach porównań proporcji post-hoc wykorzystwała zarówno test *Z* porównujący proporcje kolumn oraz wyliczyła standaryzowane i skorygowane reszty, które porównywała do wartości bezwzględnej 1,96, przy której przekroczeniu wnioskować można było o istotnych statystycznie różnicach między wartością oczekiwaną a obserwowaną. Za poziom istotności w niniejszym opracowaniu uznano $\alpha = 0,05$, wskazujący na istnienie istotnych statystycznie różnic lub zależności (analizę statystyczną Doktorantka przeprowadziła przy pomocy pakietu IBM SPSS Statistics w wersji 28).

Badania zostały przeprowadzone w województwach: zachodniopomorskim i lubuskim w Polsce oraz w kraju związkowym (Land) - Bawaria w Niemczech. Wybór terenu badań i badanej populacji miał charakter losowy oraz celowy. Badaniami objęto łącznie 200 seniorów z ośrodków opieki (Polska – 100 osób, Niemcy -100 osób). Osoby do badań zostały wybrane w sposób losowy spośród seniorów zamieszkujących instytucje opieki w badanym terenie.

W rozdziale tym uważam, że nadmiernie rozbudowana jest charakterystyka badanych seniorów. Być może jest ona zasadna, jednak z punktu analizy nie wnosi nic do pracy, a dość mocno nuży odbiorcę w prezentowanym układzie danych. Myślę, że w przypadku przygotowania pracy do druku tę część pracy należy zredukować (dane i opisy mają ponad 30 stron) do niezbędnej charakterystyki badanych i skoncentrować się bardziej, na analizie i interpretacji danych uzyskanych w toku badań.

Wyniki z badań Doktorantka zaprezentowała w rozdziałach 5-7. W rozdziale piątym *Poczucie jakości życia badanych osób starszych w Polsce i w Niemczech w świetle badań własnych* zawarto relację z badań w odniesieniu do samooceny stanu zdrowia seniorów, poziomu zadowolenia z życia, planów życiowych, postrzegania swojego miejsca w społeczeństwie oraz aktywności społecznej, edukacyjnej i kulturalnej badanych. Rozdział szósty *System opieki nad seniorami w Polsce i w Niemczech w świetle badań własnych*

zawiera analizę opinii seniorów w zakresie postrzegania przez nich: systemu opieki nad seniorami, oceny specyfiki i sposobów funkcjonowania ośrodków opieki, w których przebywają seniorzy oraz ich oczekiwań względem podmiotów odpowiedzialnych za zapewnienie im opieki. Rozdział siódmy zatytułowany *Wybrane uwarunkowania poziomów poczucia jakości życia badanych osób starszych w świetle badań własnych* zawiera sprawozdanie z badań w zakresie poziomów poczucia jakości życia seniorów przy uwzględnieniu ich oceny systemu opieki nad seniorami, a także oceny funkcjonowania ośrodków opieki, w których przebywają badani oraz ich oczekiwań odnośnie podmiotów odpowiedzialnych za zapewnienie im opieki.

Wyniki badań - konstrukcja ich prezentacji odpowiada ekspozycji problemów i hipotez. Konstrukcja ekspozycji danych jest zrozumiała i dobrze opracowana, być może warto byłoby wzmocnić dyskusję w konkluzjach poszczególnych podrozdziałów, co proponuje uczynić Doktorantce w przypadku przygotowywania pracy do druku. Zabieg ten sprawi, że odbiorca będzie odczuwał dopełnienie całości każdego podrozdziału. Jednakże sugestię tę pozostawiam do rozstrzygnięcia Doktorantce w przypadku przygotowywania pracy do druku i nie stanowi ona zarzutu, a jedynie propozycję edycyjną.

Ostatni rozdział – ósmy – zawiera praktyczne aplikacje z badań (*Model optymalizujący formy opieki nad osobami starszymi*), bazujące na autorskim modelu. Uważam, rozdział ten, jest zwieńczeniem analiz teoretycznych i empirycznych Doktorantki i jest cennym uzupełnieniem luk w teorii i praktyce.

Dyskusję wyników badań oraz wnioski dla dalszych prac naukowo-badawczych, jak i praktyki edukacyjnej zostały zaprezentowane przez Doktorantkę w części pracy zatytułowanej *Zakończenie i wnioski*. Za szczególnie ważny dla pedagogiki i polityki społecznej, uważam wniosek Doktorantki, w którym podkreśla ona, że „Seniorzy z Niemiec są bardziej zadowoleni z życia i swoich osiągnięć życiowych oraz częściej określają poziom zadowolenia jako „wysoki” w porównaniu z seniorami z Polski. Doktorantka dokonała szczegółowej analizy szesnastu sfer zadowolenia z życia seniorów w obu krajach, która również w wielu sferach życia wykazała wyższy poziom zadowolenia w grupie badanych seniorów z Niemiec takich jak: małżeństwo, dzieci, praca zawodowa, osiągnięcia życiowe, wykształcenie, opieka zdrowotna w ośrodku, poziom dostępnych dóbr i usług w ośrodku, uczestnictwo w różnych formach spędzania wolnego czasu, uczestnictwo w różnych formach aktywizacji edukacyjno-społecznej, możliwości i perspektywy na przyszłość” (s. 242). Oznacza to, że przed polskimi pedagogami, pracownikami socjalnymi oraz politykami jest

duże wyzwanie, mające na celu wdrożyć takie programy i działania, które podniosą jakość i zadowolenie z życia seniorów zamieszkujących Polskę.

Reasumując: projekt badawczy oceniam jako dojrzały. Krytyczna analiza i interpretacja wyników badań własnych pozwalają stwierdzić, iż zostały przeprowadzone na odpowiednim poziomie naukowym, zaś ich relacja i wnioski końcowe prowokują do kontynuacji badań, a także namysłu i zainicjowania oraz wdrożenia innowacyjnych programów na rzecz jakości życia i opieki nad seniorami

Konkluzja

Oceniając rozprawę doktorską mgr Renaty Kariny Lemańczyk nt. *Poczucie jakości życia seniorów polskich i niemieckich a funkcjonowanie systemów opieki w obu krajach - analiza porównawcza* stwierdzam, że porusza ważną i wciąż aktualną problematykę pedagogiczną. Praca jest dobrze osadzona w przyjętych przez Autorkę perspektywach teoretycznych, jak również empirycznych. Oceniana rozprawa potwierdza umiejętności Doktorantki w zakresie samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Dysertacja zatem spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Nord S. FICER